

XX-XXI ASRLAR RUS ADABIYOTIDA “CHOYXONA” TIMSOLI TADQIQI

Berdiyev Sardorbek Husan o'g'li

Sharof Rashidov nomidagi SamDU 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada rus adabiyotidagi o'zbek choyxonasi obrazi tadqiq etiladi. Uning Markaziy Osiyodagi muhim madaniy va ijtimoiy markaz sifatidagi roli tahlil qilinadi. Dina Rubina, Aleksandr Faynberg va Ozod Mo'min Xo'ja ijodida choyxonaning reprezentatsiyasi bo'yicha aniq misollar ko'rib chiqilib, uning muloqot maskani, an'analar in'ikosi va madaniy kesishuv nuqtasi sifatidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: o'zbek choyxonasi, obraz reprezentatsiyasi, Dina Rubina, ijtimoiy institut, madaniy o'zlik, iqlimga moslashish.

Ma'lumki, o'zbek yoki O'rta Osiyo choyxonasi an'anaviy ravishda, asosan, erkaklar uchun jamoat markazi vazifasini bajaruvchi salmoqli madaniy institut hisoblanadi. Bu joy nafaqat shoshilmasdan choy ichish, balki birgalikda ovqatlanish, ko'pincha osh iste'mol qilish, shuningdek, yangiliklar almashish, hikoyalar aytish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash maskanidir. Rossiya va Markaziy Osiyo o'rtasidagi tarixiy munosabatlar rus adabiyotiga ta'sir ko'rsatib, mahalliy urf-odatlar va hayot tarziga, jumladan, choyxona kabi xarakterli joylarning tasvirlanishiga qiziqish uyg'otdi. Ushbu maqolada rus mualliflari asarlarida choyxona obrazi reprezentatsiyasini aniqlash va tahlil qilishga harakat qilinadi.

«Choyxona» termini «choy» va «xona» so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, «choy uyi» degan ma'noni anglatadi. O'rta asrlarda choyxonalar musulmon Sharqi shahar infratuzilmasining muhim qismiga aylandi. Ular shahar markazlarida va gavjum savdo yo'llari bo'ylab joylashgan bo'lib, sayyohlar va mahalliy aholi uchun dam olish va muloqot qilish joyini ta'minlagan. G'arbdagi o'xshash muassasalardan farqli o'laroq,

choyxonalar choy ichishning ritualistik muhiti va o'zi taqdim etadigan osoyishtalik bilan ajralib turardi¹.

Tarixan choyxona o'ziga xos erkaklar klubi vazifasini o'tab, u yerda mahalliy yangiliklar muhokama qilingan, maishiy va ijtimoiy muammolar hal etilgan. Choyxona interyerida hududning madaniy an'analari va iqlimi hisobga olingan. Tok novdalari soyasi, gilam va yostiqlar bilan jihozlangan ayvonlar shinam muhit yaratgan. Shaxmat va narda kabi stol o'yinlari choyxona madaniyatining uzviy qismi bo'lgan.

So'nggi o'n yilliklarda choyxonalar urbanizatsiya va globallashuv ta'siri ostida transformatsiyaga uchradi. Katta shaharlardagi an'anaviy choyxonalar ko'pincha dekoratsiyasida etnik elementlar aks etgan zamonaviy kafelarga aylanmoqda. Shunga qaramay, O'zbekistonning qishloq joylari va kichik shaharlarida eski urf-odatlar saqlanib qolgan an'anaviy choyxonalar hali ham mavjud.

Dina Rubinaning «Ko'chaning quyoshli tomonida» asarida choyxona o'zbek turmushi va madaniyatining ajralmas qismi sifatida markaziy obrazlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Muallif kitobxonni birinchi jumalardananoq ushbu muhitga olib kiradi: **«Ну и чайханы на каждом шагу... Узбекский мужчина без чайханы не может никак — это как для англичанина его клуб»** («Mana, har qadamda choyxonalar... O'zbek erkagi choyxonasiz aslo yashay olmaydi — bu xuddi ingliz uchun uning klubi kabidir»). Bunday qiyoslash ushbu muassasalarning nafaqat keng tarqalganligini, balki ularning uy va ishdan tashqaridagi ijtimoiy hayot kechadigan «uchinchi maskan» sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Keyingi o'rinlarda Rubina milliy liboslar va issiq iqlimga moslashish prizmasi orqali choyxonaning tashqi ko'rinishi va ichki mikroiklimini batafsil tasvirlaydi: **«Узбеки сидят в чайхане в чапанах — полосатых и синих ватных халатах, в чалмах, в тюбетейках... и весь день пьют чай, потеют... — им пот служит вентилятором, а чапан удерживает температуру тела в течение всего дня... Вековые народные традиции — так спасаются от жары...»** («O'zbeklar

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%B9%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B0>

choyxonada choponlarda — yo‘l-yo‘l va ko‘k paxtali xalatlarda, salla va do‘ppilarda o‘tiradilar... va kun bo‘yi choy ichib, terlaydilar... — ularga ter ventilyator vazifasini o‘taydi, chopon esa kun davomida tana haroratini saqlab turadi... Ko‘p asrlig xalq an‘analari — issiqdan shunday saqlanadilar...») [D. Rubina «Ko‘chaning quyoshli tomonida» 2008: 26]. Bu o‘rinda muallif terni «tabiiy ventilyator», choponni esa issiqlikni saqlash vositasi sifatidagi metaforasidan foydalanadi. Bu inson va atrof-muhit o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’kidlab, xalq tajribasining donishmandligini ulug‘laydi.

Biroq Rubinaning matnida choyxona nafaqat chanqoqni qondirish va jaziramadan saqlanish joyi, balki intellektual va hissiy almashinuv maydonidir. Shu nuqtai nazardan, «askiya» — so‘zamollar musobaqasi haqida so‘z boradi: **«В чайхане, кстати, часто устраивали состязания острословов — «аскию». Один смешное слово скажет, другой подхватит — и все хохочут. А хохотали узбеки так смачно, что непривычные люди на улицах вздрагивали»** («Choyxonada, aytgancha, tez-tez so‘zamollar musobaqasi — «askiya» o‘tkazilardi. Biri kulgili so‘z aytsa, boshqasi uni ilib ketadi — va hamma qah-qah uradi. O‘zbeklar shunday maza qilib kulishardiki, ko‘chadagi o‘rganmagan odamlar seskanib ketardi») ². Rubina ushbu qadimiy ko‘ngilochar tur va zamonaviy sahnaviy improvizatsiya formatlari o‘rtasida o‘xshashlik keltirib, an‘analarning uzviyligi tuyg‘usini yaratadi hamda kulgi va o‘tkir so‘zlik madaniy o‘zlikning muhim qismiga qanday aylanishini namoyish etadi.

Ijodi O‘zbekiston bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan va choyxona obraziga bir necha bor murojaat qilgan rus shoirlaridan biri Aleksandr Faynbergdir. O‘zbekistonda uzoq umr ko‘rib, ushbu respublikaning xalq shoiri unvoniga sazovor bo‘lgan Faynberg mahalliy madaniyatni chuqur anglagan, bu esa uning hazil va yorqin obrazlarga boy she’riyatida o‘z in’ikosini topgan ³.

² Д. Рубина «На солнечной стороне улицы» 2008: 175

³ Журнальный мир, «О русской поэзии Узбекистана» <https://xn--80alhdjhdcxhy5hl.xn--p1ai/content/tancy-na-zybkom-peske>

Uning «Струна рубаята» (Ruboiyot tori) dostonida o‘zbek choyxonasining, xususan, osh tortish lahzasining, ayniqsa, esda qolarli tavsifi uchraydi. Parchada bu quyidagicha ifodalangan:

«...И вот на разрисованном лягане.

Вплывает плов горою золотой.

Пред блеском этой сказочной горы

бледнеют президентские столы.

Чеснок над ней восходит, как корона,

И в недрах жиром светятся мослы.

О чудо риса, мяса и костей!

Тебя достоин дрезденский музей» >

(...Va mana, naqshinkor laganda / Tilla tog‘ bo‘lib osh suzib kiritiladi / Ushbu afsonaviy tog‘ jilosi oldida / Prezident stollari rangsizlanadi. / Uning uzra sarimsoq toj kabi ko‘tariladi, / Va qa‘rida yog‘dan suyaklar porlaydi. / Ey guruch, go‘sh t va suyaklar mo‘jizasi! / Sen Drezden muzeyiga loyiqsan) ⁴.

Ushbu parchada shoir choyxonada tortiladigan oshning ulug‘vorligini ta’kidlash uchun yorqin metafora va o‘xshatishlardan foydalanadi. O‘zbek oshi — guruch, go‘sh t (asosan, qo‘y go‘sh t), sabzi, piyoz va ziravorlardan tayyorlanadigan, ochiq olovda bitta qozonda pishiriladigan milliy taom bo‘lib, u chuqur madaniy ildizlarga ega hamda mehmondo‘stlik, oila va jamiyat jipsligi ramzi — butun bir san‘at hisoblanadi. U ham bayramlarda (to‘y, tug‘ilgan kun), ham motam marosimlarida tayyorlanadi, boz ustiga, O‘zbekistonning turli hududlarida uning ko‘plab variantlari mavjud. Naqshinkor lagan, tilla rang osh tog‘i, tojga o‘xshatilgan sarimsoq va yog‘i yaltirab turgan suyaklar deyarli afsonaviy manzarani hosil qiladi. Prezident stollari bilan qiyoslash va Drezden muzeyining tilga olinishi ushbu taomga, demakki, u tortiladigan joy — choyxonaga bo‘lgan yuksak hayratdan dalolat beradi. Bunday she’riy tasvir choyxonadagi kundalik

⁴ Муза Александра Файнберга - Письма о Ташкенте, <https://mytashkent.uz/2009/07/02/muza-aleksandra-faynberga/>

taomlanish jarayonini san'at asari darajasiga ko'tarib, O'zbekistonning pazandalik va madaniy an'analarga bo'lgan chuqur hurmatni namoyish etadi.

Faynbergning yana bir she'rida quyidagi satrlar uchraydi: **«Кричит над чайханою бедана, над клеткой стынет белая луна, за речкой меркнет золото заката, свой юбилей справляет чайхана»** («Choyxona uzra bedana sayraydi, qafas tepasida oq oy qotib qolgan, daryo ortida shom oltini so'nmoqda, choyxona o'z yubileyini nishonlamoqda»)⁵. Ushbu misralarda choyxonaning yanada kamer (shaxsiy) va, ehtimol, mahzun manzarasi yaratilgan. Sayrayotgan bedananing tilga olinishi choyxonalarda ushbu qushlarning ko'pincha qafasda saqlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Oy va shom obrazlari vaqt o'tishini va muayyan makonni anglatadi. «Yubiley» so'zi sokin bayramni nazarda tutadi, bu esa choyxonani idrok etishga yana bir jilo qo'shadi — u nafaqat ovqatlanish va muloqot joyi, balki muhim pallalar qayd etiladigan makondir.

She'r choydan sho'rvaga, so'ng osh, kabob va «oshatish»ga o'tish tartibida (ketma-ketlikda) tuzilgan. Ushbu xronologiya shunchaki taomnoma emas, balki mehmonni mahalliy madaniyatga oshno etish ritualidir. Intizorlik, lagan oldidagi sukunat, piyolaga birgalikda qo'l uzatish, oshning tantanali suzilishi — bularning barchasi choyxona makoni ijtimoiy xulq-atvorni integratsiyalashini, mehmondo'stlik va jamoaviy ovqatlanish me'yorlarini ko'rsatadigan sahnalardir. Makonning ijtimoiy va ierarxik kartografiyasi shuni ko'rsatadiki, choyxona — har biri o'z roli va ijtimoiy funksiyasiga ega bo'lgan personajlar o'rtasidagi o'zaro aloqa sahnasidir. Domla — axloqshunos va hikoyago'y; so'zamol — artist va kayfiyat yaratuvchi; bedana — baland ovozli, hissiy detal; yevropalik — tashqi kuzatuvchi, ekspozitsiya va istehzo obyekt. Ushbu rollar orqali choyxona makoni pedagogika maydoniga aylanadi: bu yerda tarbiyalaydilar, sinovdan o'tkazadilar, jarayonga jalb qiladilar va zarurat tug'ilganda, an'analardan bexabarlarni hajv ostiga oladilar (ustidan kuladilar).

⁵ Александр Файнберг. Струна Рубайята. Поэма, [https://textlit.de/index.php/2023/11/02/43302/]

Bundan tashqari, Toshkent haqidagi she'rlaridan birida Faynberg «**пленительность Узбекской чайханы**» (o'zbek choyxonasining maftunkorligi)ni tilga oladi. Ushbu so'z birikmasining o'ziyoq shoir choyxonani o'ziga jalb etuvchi va jozibador, shaharning madaniy landshaftining ajralmas qismi sifatida idrok etganidan dalolat beradi. She'riy shaklda ifodalangan bunday ijobiy munosabat Faynberg uchun o'zbek choyxonasi shunchaki maishiy muassasa emas, balki shaxsiy xayrixohlik uyg'otuvchi muhim madaniy ramz bo'lganini ko'rsatadi.

Zamonaviy rus adabiyotida ham choyxona obrazi uchraydi. Rus tilida ijod qiluvchi o'zbek yozuvchisi Ozod Mo'min Xo'janing «**Таинственная чайхана**» (Sirli choyxona) hikoyasi bunga misol bo'la oladi. Hikoya 2019-yilda «Звезда Востока» adabiy jurnalida nashr etilgan ⁶.

Hikoya syujeti sirli ravishda paydo bo'ladigan va g'oyib bo'ladigan yo'l bo'yidagi choyxona hamda uning tadbirkor Ozod aka va uning qizi Farangiz taqdiri bilan bog'liqligi atrofida qurilgan. Hikoya ota va qizning gips sotish bilan bog'liq ishlar yuzasidan Jizzaxga safari bilan boshlanadi. Yo'lda ular bir cholni mashinaga mindiradilar, u mashinani duolaydi va Farangizning chet elda o'qishi hamda baxtini bashorat qiladi. Farangiz yo'l bo'yidagi choyxonada to'xtashni taklif qiladi, biroq otasi uning g'oyib bo'lganini ko'rib hayratda qoladi.

Hikoya davomida choyxona qahramonlar hayotining hal qiluvchi lahzalarida, go'yo o'zgarishlar yoki omad darakchisi kabi paydo bo'ladi. Uning efemerligi (o'tkinchiligi) zamonaviy dunyo imkoniyatlari va sinovlarining beqarorligini ramziy ifodalashi mumkin, shu bilan birga u madaniy jihatdan muhim makon sifatida ildiz otgan bo'lib qoladi. O'sha chol bilan uchrashuv, uning duolari va choyxonaning keyinchalik g'oyib bo'lishi hikoyaga folklor yoki hatto sehr elementlarini qo'shadi. Xo'janing hikoyasi rus tilida ijod qiluvchi o'zbek muallifining zamonaviy asari sifatida o'zbek madaniyatiga «ichkaridan» qarashni va uning rus adabiyotidagi in'ikosini ifodalovchi qimmatli manba hisoblanadi. Muallifning bunday nigohi stereotipik yoki

⁶ Озод Мумин Ходжа. Таинственная чайхана <https://slovo.nx.uz/zv-2019>, 2019: 111

tashqi kuzatishlar doirasidan chiqib, yanada nozik va autentik tasvir yaratilishiga xizmat qiladi.

Tarixan choyxona muhim ijtimoiy va axborot markazi rolini o'ynagan. Bu erkaklar yangiliklar almashish, ish yuritish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash uchun yig'iladigan maskan bo'lgan. Choyxonaning bunday real ahamiyati rus adabiyotida o'z aksini topgan bo'lishi mumkin bo'lib, voqealari Markaziy Osiyoda kechadigan asarlarda ijtimoiy o'zaro ta'sir va syujet rivoji uchun fon vazifasini o'tagan.

Qiziqarli jihati shundaki, rus samovarlari ko'pincha XIX asr choyxonalarining asosiy elementi bo'lgan, bu esa muayyan madaniy almashinuv va Rossiya mahsulotlaridan foydalanilganidan dalolat beradi. Samovarning tilga olinishi Usto Mo'min (A.V. Nikolayev)ning «**Чайханщик**» («Choyxonachi») asarida ham uchraydi⁷. O'rta Osiyo choyxonalarida rus samovarining mavjudligi madaniyatlarning tarixiy kesishuviga ishora qiladi va rus mualliflari ushbu tarixiy voqelikni ifodalash uchun o'z tavsiflariga kiritgan nozik detal bo'lishi mumkin.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, o'zbek yoki O'rta Osiyo choyxonasi obrazi rus adabiyotida turli shakllarda namoyon bo'ladi. Aleksandr Faynberg she'riyati choyxonaning pazandalik va atmosferaviy jihatlarini kuylasa, Ozod Mo'min Xo'janing hikoyasi undan hikoyanavislikning sirli elementi sifatida foydalanadi. Har bir asar o'ziga xos tarzda choyxonaning madaniy kesishuv nuqtasi sifatidagi ahamiyatini aks ettiradi, bu esa rus madaniyatining Markaziy Osiyo an'analari bilan o'zaro ta'sirini tushunish uchun ilmiy qiziqish uyg'otadi. Adabiy va badiiy tasvirlar madaniyatlararo o'zaro anglash va e'tirofning yanada chuqurlashishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Википедия — Чайхана. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%B9%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%B0>
2. **Рубина Д.** «На солнечной стороне улицы» 2008 г.
3. **Муратханов В.** Журнальный мир, «О русской поэзии Узбекистана»
<https://xn--80alhdjhdcxhy5hl.xn--p1ai/content/tancy-na-zybkom-peske>

⁷ Уста Мумин «МАСТЕРА ИСКУССТВ УЗБЕКИСТАНА» Ташкент 1986: 97

4. Муза Александра Файнберга - Письма о Ташкенте, <https://mytashkent.uz/2009/07/02/muza-aleksandra-faynberga/>
5. Озод Мумин Ходжа. Таинственная чайхана <https://slovo.nx.uz/zv-2019>, 2019: 111 ст.
6. Уста Мумин. «МАСТЕРА ИСКУССТВ УЗБЕКИСТАНА» - Ташкент 1986: 97 ст.